Understanding Musical Terminologies

- *Swar and Raag* -

A GUIDE TO THE BEAUTY AND STRUCTURE OF INDIAN CLASSICAL MUSIC

સ્વર અને રાગ – ગુજરાતી સમજણ

ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતમાં **સ્વર** અને **રાગ** ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ તત્ત્વો છે. આ પાઠમાં સંગીતની કેટલીક મૂળભૂત સંજ્ઞાઓ સમજાવવામાં આવી છે.

---

૧. સ્વર શું છે?

સંગીતમાં મુખ્ય સાત સ્વર છે:

સા, રે, ગ, મ, પ, ધ, ની

આ સાત સ્વરોના વિવિધ સંયોજનથી અનંત સંગીત રચનાઓ બને છે.

---

૨. વર્ણ (Varna)

સંગીતમાં સ્વરોને ગાવાની રીતને **વર્ણ** કહે છે.

વર્ણ ચાર પ્રકારના હોય છે:

(૧) સ્થાયી વર્ણ

એક જ સ્વરને લાંબો ખેંચવો અથવા વારંવાર ગાવું.

ઉદાહરણ:

- સા……
- સા સા સા

---

(૨) આરોહી વર્ણ

નીચા સ્વરથી ઊંચા સ્વર તરફ જવું.

ઉદાહરણ:

- સા રે ગ મ

આ ચઢતી ક્રિયા છે.

---

(૩) અવરોહી વર્ણ

ઉંચા સ્વરથી નીચા સ્વર તરફ આવવું.

ઉદાહરણ:

- મ ગ રે સા

આ ઉતરતી ક્રિયા છે.

---

(૪) સંચારી વર્ણ

સ્થાયી, આરોહી અને અવરોહી ત્રણેયનો મિશ્ર ઉપયોગ.

ઉદાહરણ:

- સા રે ગા, ગા રે સા

---

૩. અલંકાર (પલ્ટા)

સ્વરોને ચોક્કસ ક્રમમાં ગાઈને બનાવેલી રચનાને **અલંકાર** કહે છે.

તેને “પલ્ટા” પણ કહે છે.

ઉદાહરણ:

- સા રે ગા
- રે ગા મ
- ગા મ પ

આ રીતે આગળ વધે છે.

અલંકારના બે ભાગ

1. આરોહ
2. અવરોહ

અલંકાર શા માટે જરૂરી?

- સ્વરજ્ઞાન મજબૂત થાય
- લયની સમજ વિકસે
- ગળાની તૈયારી થાય
- સંગીતનો પાયો મજબૂત બને

---

૪. રાગ શું છે?

ચોક્કસ નિયમો અનુસાર ગોઠવાયેલા સ્વરોનો એવો સમૂહ જે મનમાં ભાવ, આનંદ અથવા રંગ ઉત્પન્ન કરે તેને **રાગ** કહે છે.

રાગમાં નિયમો હોય છે:

- કયા સ્વરો વપરાશે?
- કેટલા સ્વર હશે?
- કયા સ્વર પર રોકાવું?
- શરૂઆત કયા સ્વરથી થશે?

કેટલાક પ્રખ્યાત રાગ

- રાગ ભુપાળી
- રાગ યમન
- રાગ ભૈરવી
- રાગ કાફી

---

૫. આરોહ અને અવરોહ

આરોહ

સ્વરોનું ચઢતું ક્રમ.

ઉદાહરણ:

- સા રે ગ પ ધ સા

અવરોહ

સ્વરોનું ઉતરતું ક્રમ.

ઉદાહરણ:

- સા ધ પ ગ રે સા

ઉદાહરણ – રાગ ભુપાળી

આરોહ:

- સા રે ગ પ ધ સા

અવરોહ:

- સા ધ પ ગ રે સા

અહીં “મ” અને “ની” સ્વરનો ઉપયોગ થતો નથી.

૬.પકડ (Pakad)

રાગની એવી વિશેષ સ્વરરચના કે જેને સાંભળતાં જ રાગ ઓળખાઈ જાય તેને **પકડ** કહે છે.

ઉદાહરણ – રાગ યમન

- ની રે ગા, ની રે સા

આ સ્વરરચના સાંભળતાં જ યમન રાગ ઓળખાય.

---

૭. રાગની જાતિ

રાગમાં કેટલા સ્વરો છે તેના આધારે જાતિ નક્કી થાય છે.

જાતિ	સ્વરોની સંખ્યા
ઓડવ	૫ સ્વર
ષાડવ	૬ સ્વર
સંપૂર્ણ	૭ સ્વર

નવ જાતિઓ

આરોહ અને અવરોહમાં સ્વરોની સંખ્યા અલગ હોઈ શકે છે, તેથી કુલ ૯ પ્રકાર બને છે:

1. સંપૂર્ણ–સંપૂર્ણ
2. સંપૂર્ણ–ષાડવ
3. સંપૂર્ણ–ઓડવ
4. ષાડવ–સંપૂર્ણ
5. ષાડવ–ષાડવ
6. ષાડવ–ઓડવ
7. ઓડવ–સંપૂર્ણ
8. ઓડવ–ષાડવ
9. ઓડવ–ઓડવ

---

૮. બંધિશ

રાગના નિયમો મુજબ સ્વર, લય અને શબ્દોને બાંધીને બનાવેલી રચનાને **બંધિશ** કહે છે.

બંધિશમાં:

- સ્વર
- તાલ
- લય
- શબ્દ

આ બધાનો સમન્વય હોય છે.

---

૯. સ્થાયી અને અંતરા

બંધિશના બે મુખ્ય ભાગ હોય છે:

(૧) સ્થાયી

બંધિશનો પહેલો ભાગ.

---

(૨) અંતરા

બંધિશનો બીજો ભાગ.

સંક્ષિપ્ત સારાંશ

આ પાઠમાં આપણે શીખ્યું:

- સ્વર
- વર્ણ
- અલંકાર
- રાગ
- આરોહ–અવરોહ -પકડ
- રાગની જાતિ
- બંધિશ
- સ્થાયી અને અંતરા

આ તમામ સંજ્ઞાઓ ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતનો પાયો છે.

સ્વર અને રાગ – MCQs (જવાબ અને સમજણ સાથે)

૧. ભારતીય સંગીતમાં કુલ કેટલા મુખ્ય સ્વર છે?

A) 5
B) 6

C) 7
D) 8

સાચો જવાબ:

✅ C) 7

સમજણ:

ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતમાં મુખ્ય સાત સ્વર છે:
સા, રે, ગ, મ, પ, ધ, ની.

---

૨. એક જ સ્વરને વારંવાર ગાવાની ક્રિયાને શું કહે છે?

A) આરોહી વર્ણ
B) અવરોહી વર્ણ
C) સંચારી વર્ણ
D) સ્થાયી વર્ણ

સાચો જવાબ:

✅ D) સ્થાયી વર્ણ

સમજણ:

એક જ સ્વરને લાંબો ખેંચવો અથવા વારંવાર ગાવું સ્થાયી વર્ણ કહેવાય છે.

---

૩. “સા રે ગ મ” કયા વર્ણનું ઉદાહરણ છે?

A) સ્થાયી
B) આરોહી
C) અવરોહી
D) સંચારી

સાચો જવાબ:

✅ B) આરોહી

સમજણ:

નીચા સ્વરથી ઊંચા સ્વર તરફ જવું આરોહી વર્ણ કહેવાય છે.

---

૪. “મ ગ રે સા” કયા પ્રકારનો વર્ણ છે?

A) સંચારી
B) સ્થાયી
C) અવરોહી
D) આરોહી

સાચો જવાબ:

✓ C) અવરોહી

સમજણ:

ઉંચા સ્વરથી નીચા સ્વર તરફ ઉતરતી ક્રિયા અવરોહી વર્ણ કહેવાય છે.

---

૫. સ્થાયી, આરોહી અને અવરોહીનો મિશ્ર ઉપયોગ કયો વર્ણ કહેવાય?

A) અલંકાર
B) સંચારી
C) પકડ
D) જાતિ

સાચો જવાબ:

✓ B) સંચારી

સમજણ:

ત્રણે પ્રકારના વર્ણનો સંયુક્ત ઉપયોગ સંચારી વર્ણ કહેવાય છે.

---

૬. સ્વરોના નિશ્ચિત ક્રમથી બનેલી રચનાને શું કહે છે?

A) બંધિશ
B) રાગ
C) અલંકાર
D) તાલ

સાચો જવાબ:

✅ C) અલંકાર

સમજણ:

ચોક્કસ સ્વરક્રમથી બનેલી સ્વરરચનાને અલંકાર અથવા પલ્ટા કહે છે.

---

૭. અલંકારના કેટલા ભાગ હોય છે?

A) 1
B) 2
C) 3
D) 4

સાચો જવાબ:

✅ B) 2

સમજણ:

અલંકારના બે ભાગ હોય છે:

1. આરોહ
2. અવરોહ

---

૮. અલંકાર શા માટે શીખવવામાં આવે છે?

A) મનોરંજન માટે
B) નૃત્ય માટે
C) સ્વરજ્ઞાન મજબૂત કરવા
D) વાદ્ય બનાવવા

સાચો જવાબ:

✅ C) સ્વરજ્ઞાન મજબૂત કરવા

સમજણ:

અલંકારના અભ્યાસથી સ્વર અને લયનું જ્ઞાન મજબૂત બને છે.

---

૯. મનમાં આનંદ અને ભાવ ઉત્પન્ન કરતી નિયમબદ્ધ સ્વરરચનાને શું કહે છે?

A) બંધિશ
B) રાગ
C) પકડ
D) જાતિ

સાચો જવાબ:

✅ B) રાગ

સમજણ:

ચોક્કસ નિયમો અનુસાર ગોઠવાયેલા સ્વરોનો સમૂહ જે રંજકતા પેદા કરે તેને રાગ કહે છે.

---

૧૦. રાગમાં કયા પ્રકારના નિયમો હોય છે?

A) રંગના
B) ભાષાના
C) સ્વરના
D) નૃત્યના

સાચો જવાબ:

✅ C) સ્વરના

સમજણ:

રાગમાં કયા સ્વર વપરાશે, ક્યાં રોકાવું વગેરે નિયમો હોય છે.

---

૧૧. સ્વરોનું ચઢતું ક્રમ શું કહેવાય?

A) પકડ
B) અવરોહ
C) આરોહ
D) બંધિશ

સાચો જવાબ:

✅ C) આરોહ

સમજણ:

નીચા સ્વરથી ઊંચા સ્વર તરફ જતું ક્રમ આરોહ કહેવાય છે.

---

૧૨. સ્વરોનું ઉતરતું ક્રમ શું કહેવાય?

A) આરોહ
B) અવરોહ
C) અલંકાર
D) જાતિ

સાચો જવાબ:

✅ B) અવરોહ

સમજણ:

ઉંચા સ્વરથી નીચા સ્વર તરફ જતું ક્રમ અવરોહ કહેવાય છે.

---

૧૩. રાગને ઓળખાવતો મુખ્ય સ્વરસમૂહ શું કહેવાય?

A) બંધિશ
B) આરોહ
C) પકડ
D) તાલ

સાચો જવાબ:

✅ C) પકડ

સમજણ:

જે સ્વરરચના સાંભળતાં જ રાગ ઓળખાય તેને પકડ કહે છે.

---

૧૪. રાગમાં ઓછામાં ઓછા કેટલા સ્વર હોવા જરૂરી છે?

A) 3
B) 4
C) 5
D) 6

સાચો જવાબ:

✅ C) 5

સમજણ:

પાંચથી ઓછા સ્વર હોય તો તેને રાગ માનવામાં આવતો નથી.

---

૧૫. પાંચ સ્વરવાળા રાગને શું કહે છે?

A) સંપૂર્ણ
B) ષાડવ
C) ઓડવ
D) મિશ્ર

સાચો જવાબ:

✅ C) ઓડવ

સમજણ:

જે રાગમાં પાંચ સ્વર હોય તેને ઓડવ જાતિનો રાગ કહે છે.

---

૧૬. છ સ્વરવાળા રાગની જાતિ કઈ કહેવાય?

A) ઓડવ
B) ષાડવ

C) સંપૂર્ણ
D) સંચારી

સાચો જવાબ:

✅ B) ષાડવ

સમજણ:

છ સ્વર ધરાવતા રાગને ષાડવ જાતિનો રાગ કહે છે.

---

૧૭. સાત સ્વરવાળા રાગને શું કહે છે?

A) ઓડવ
B) ષાડવ
C) સંપૂર્ણ
D) અપૂર્ણ

સાચો જવાબ:

✅ C) સંપૂર્ણ

સમજણ:

સાતેય સ્વર વપરાતા હોય તો તે સંપૂર્ણ જાતિનો રાગ કહેવાય.

---

૧૮. કુલ કેટલી રાગ જાતિઓ બને છે?

A) 5
B) 6
C) 7
D) 9

સાચો જવાબ:

✅ D) 9

સમજણ:

આરોહ અને અવરોહમાં સ્વરોની સંખ્યાના આધારે કુલ નવ જાતિઓ બને છે.

---

૧૯. સ્વર, લય અને તાલમાં બંધાયેલી રચનાને શું કહે છે?

A) પકડ
B) અલંકાર
C) બંધિશ
D) આરોહ

સાચો જવાબ:

✅ C) બંધિશ

સમજણ:

રાગના નિયમો મુજબ ગોઠવાયેલી ગાયક રચનાને બંધિશ કહે છે.

---

૨૦. બંધિશના બે મુખ્ય ભાગ કયા છે?

A) આરોહ અને અવરોહ
B) સ્વર અને તાલ
C) સ્થાયી અને અંતરા
D) ઓડવ અને ષાડવ

સાચો જવાબ:

✅ C) સ્થાયી અને અંતરા

સમજણ:

બંધિશનો પહેલો ભાગ “સ્થાયી” અને બીજો ભાગ “અંતરા” કહેવાય છે.